

RĂZBOI ȘI PACE ÎN GRECIA ANTICĂ (SECOLELE VIII—IV Î.E.N.). SEMNIFICAȚII ȘI LIMITE

DE

GHEORGHE ALEXANDRU NICULESCU

În contextul relansării studiilor de istoric militară a lumii antice în ultimele două decenii, problemele războiului și păcii au atras atenția unui număr relativ restrâns de cercetători, deși acest subiect cere cu necesitate o abordare modernă, în care investigația să poarte, mai mult decât până acum, asupra zonei de interferență dintre starea de pace și starea de război. Nu avem pretenția să umplem această lacună în paginile care urmează, ci doar să punem în discuție semnificațiile celor două concepte, relația dintre ele, precum și unele dintre particularitățile limitării activității războinice, fie datorită credințelor și normelor comune tuturor grecilor, fie datorită înțelegerilor ce interveneau între aceștia.

Mult timp, cercetarea asupra războiului și păcii în antichitate, cercetare întreprinsă cu scopuri și din perspective diferite nu numai de către istorici și filologi, ci și de către specialiști în drept public internațional sau de autori preocupați de evoluția morală a umanității, a pornit de la dilema anteriorității păcii sau a războiului în dezvoltarea istorică a societății grecești. Aceasta ni se pare a fi o falsă problemă, măcar pentru faptul că în epoca începuturilor, în epoca homerică, societatea greacă se afla într-un stadiu prejuridic, stadiu în care opoziția dintre cei doi termeni, lipsiți deocamdată de autonomie conceptuală, nu este justificată¹. În epopeile homerice πόλεμος desemnează atât războiul în general, cât și duelul dintre Aias și Hector², în timp ce ειρήνη, pacea, nu este o realitate contractuală, ci o stare³. Relația dintre război și pace în epoca homerică, și chiar mai târziu, este analoagă reprezentării sinoptice a celor două cetăți, una pe timp de pace, cealaltă pe timp de război, pe scutul lui Ahile în Iliada⁴. Această relație nu presupune nici anterioritate, nici determinare; războiul și pacea apar ca două ipostaze ale existenței societății. Codificarea juridică a relațiilor dintre cetățile grecești va face ca această concepție să se modifice; în epoca clasică, războiul și pacea sînt concepute ca alternative, iar raportul dintre ele poate fi causal. O consecință extremă a acestei modificări este apariția ideii că războiul trebuie

¹ Y. Garlan, *La guerre dans l'antiquité*, Paris, 1972, p. 3; cf. p. 9—11.

² *Il.*, 1, 61 și 7, 174.

³ *Il.*, 2, 797; 8,403. Cf. P. Chantraine, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*, Paris, 1968, vol. 1, s.u. ειρήνη Termenul folosit în epopeea homerică pentru a desemna acordul prin care se pune capăt ostilităților este φιλότης. Cf. Hom., *Il.*, 3,73; 3,94; 3,256; 4,16; 4,83; 7,302.

⁴ *Il.*, 18,490—540. Pentru un comentariu la v. 497—508 vezi L. Gernet, în *Antropologie de la Grèce antique*, Paris, 1968, p. 218—223.

des pentru obținerea păcii. Astfel, în prima carte a istoriei lui Tucidee, reprezentanții corintienilor își îndeamnă aliații din liga peloponesiacă : „... votați deci războiul și nu vă temeți de primejdia de acum, ci năzuiviți către pacea îndelungată ce va decurge din război, căci dacă datorită războiului pacea se întărește și mai mult, renunțarea la război de dragul liniștii (ἀφ' ἡσυχίας) nu este lipsită de primejdie”⁵.

Imaginea unei evoluții de la o stare primordială de nesiguranță la un sistem de relații internaționale „civilizate”, imagine susținută de istorici ca G. Busolt și H. Swoboda⁶, este contrazisă și de ceea ce știm despre purtarea războiului în epoca homerică, atunci când conflictele militare „ne mobilisent pas toutes les ressources humaines et matérielles d'un peuple : elles sont menées, pour ainsi dire, à titre privé, par un de ces princes ou rois qui forment l'ossature de la société homérique, entraînant derrière eux en de telles circonstances une masse fluctuante de compagnons et de serviteurs... Dans ces conditions, un antagonisme de groupes, agissant souvent de leur propre initiative, sans être mandatés par leurs communautés d'origine, n'implique aucunement un véritable état de guerre entre ces communautés ; il peut se conjuguer parfaitement, sur d'autres plans, avec le maintien de certaines relations, qui n'auront pas non plus, en contrepartie, la régularité et la stabilité caractéristiques d'un véritable état de paix”⁷.

Cea mai mare parte a informațiilor pe care le avem asupra normelor ce limitau activitatea războinică în Grecia antică se referă la epoca arhaică, epocă de maximă unitate morală a Greciei, chiar prin „le régime des guerres qui participent de l'esprit agonistique, qui ne sont pas encore une institution de droit international et un instrument de domination au service d'États”⁸. Aceste norme sînt, în parte, reminiscențe ale unor războaie rituale, de inițiere, care, fie se transformă în competiții propriu-zise (ἀγῶνες)⁹, fie se perpetuează măcar în unele dintre numeroasele războaie repetate dintre cetăți vecine. Aceste războaie mărunte erau duse de cele mai multe ori pentru adjudecarea unor teritorii exigue din apropi-

⁵ Thuc., 1,124,2 ; cf. 1,18,3 ; 1,120,3 ; 4,64,3. Am folosit, cu ușoare modificări, traducerea lui N. I. Barbu, Thucydides, *Războiul peloponesiac*, București, 1966. Acesta traduce altfel εἰρήνην cit și ἡσυχία prin cuvîntul „pace”, făcînd astfel să dispară din textul în limba română o opoziție interesantă, asupra căreia vom reveni, poate, cu un alt prilej. Cf. N. O. Brown, TAPhA, 89, 1951, p. 1—28.

⁶ B. Busolt-H. Swoboda, *Griechische Staatskunde*³, München, 1926, p. 1 250—1 251 : „Die in den alten Zeiten herrschende friedlose Unsicherheit der zwischenstaatlichen Beziehungen wurde allmählich durch das mit den Fortschritten der wirtschaftlichen und politischen Entwicklung sich stärker geltend machende Sicherheitsbedürfnis durch förmliche Friedens-, Feundschafts- und Bündnisverträge beseitigt, zunächst freilich gewöhnlich nur auf eine begrenzte, wenn auch öfter auf eine längere Zeit.” Pentru o atitudine critică față de această concepție, vezi H. Bengtson, în *XIIe Congrès International des Sciences Historiques, Rapports*, vol. 4, Viena, 1965, p. 70.

⁷ Y. Garlan, *op. cit.*, p. 12.

⁸ L. Gernet, *op. cit.*, p. 242.

⁹ Desfășurarea jocurilor panelenice periodice implica încetarea tuturor conflictelor militare dintre greci prin proclamarea unui armistițiu sacru a cărui încălcare atrăgea după sine aplicarea unei amenzi și chiar excluderea de la jocuri a cetății vinovate. Acest tip de suspendare a ostilităților intervenea și în cazul unor festivități religioase cu caracter local, așa cum erau cele în cinstea lui Apollo Carneios (Hdt., 7,206 ; Thuc., 5,75). Cf. F. J. Fernandez Nieto, *Los acuerdos belicos en la antigua Grecia*, Santiago de Compostela, 1975, vol. 1, p. 147—184.

erea graniței comune; rezultatul luptelor nu afecta suveranitatea statelor implicate. Contrastul între războaiele de cucerire și războaiele cu obiective strict limitate, frecvente între cetățile vecine apare limpede în discursul beotarhului Pagondas : „... în alte părți, cetățile vecine se luptă pentru granițe în timp ce, în cazul nostru, dacă sîntem învinși, nu vom mai avea hotar pe care să-l putem contesta; după ce ne vor invada, atenienii vor lua cu forța ceea ce este al nostru”¹⁰.

Existența unor norme de purtare a războiului este atestată în epoca arhaică și de jurămintul prestat de cetățile membre ale amfichioniei delfice, poate încă din secolul al VII-lea¹¹, jurămint prin care „cei vechi se obligau să nu distrugă nici o cetate din liga amfichionică, să nu le priveze de apă, nici pe timp de pace, nici pe timp de război, și, dacă cineva calcă jurămintul, să se războiască cu el, să-i distrugă cetatea; în sfîrșit, se obligau ca, dacă cineva jefuia comorile zeului sau se făcea complice la o profanare..., să-și unească forțele pentru a-l pedepsi”¹².

La aceste limite de origine religioasă se adaugă dificultățile care împiedicau, în general, armatele hoplitice să întreprindă campanii prelungite. Aceste armate sînt alcătuite din cetățeni, în majoritate agricultori, care nu trăiesc din prada capturată în război, ci din cultivarea pămîntului. Natura armatelor hoplitice explică faptul că, de cele mai multe ori, campaniile lor nu urmăresc cucerirea cetăților adverse, ci ocuparea temporară a teritoriului agricol al acestora, în special în perioada recoltei¹³. Regăsim acest tip de atac sau doar amenințarea cu atacul în acțiunile întreprinse de populațiile autohtone împotriva coloniilor grecești; liniștea acestora este asigurată de o succesiune de acțiuni militare și de învoieli oneroase¹⁴.

¹⁰ Thuc., 4,92,4. Un exemplu de conflict între cetăți vecine, conflict în care sînt respectate anumite norme, este disputa dintre argienii și spartanii pentru stăpînirea Cynurici, o regiune de mică întindere la granița dintre cele două cetăți. Argosul și Sparta au angajat în luptă un număr egal de hopliți, probabil de mai multe ori în epoca arhaică; victoria unuia sau altuia dintre grupurile de hopliți urma să decidă asupra disputei (Hdt., 1,82). Acest conflict este amintit și de Tucidide (5,41) în contextul tratatelor dintre argieni și spartani din anul 420. Delegații argieni propun o pace pe cincizeci de ani, fiecare dintre cele două părți urmînd să păstreze prin tratat dreptul de a se lupta pentru teritoriul amintit, cu condiția ca nici Argosul și nici Sparta să nu fie angajate în alt război sau atînce de vreo epidemic. F. J. Fernandez Nieto, *op. cit.*, p. 37—69, pune în legătură acest conflict cu duelurile cu caracter juridic, cunoscute mai ales în epoca homerică și cea arhaică.

O limitare de tip diferit apare în timpul îndelungatului și obscurului război dintre Chalcis și Eretria, pentru stăpînirea cîmpiei Iclantine. Strabo, referindu-se la o inscripție ce se afla, probabil, în templul Artemidei din Amarynthos, afirmă că în timpul războiului cele două cetăți nu au rupt relațiile dintre ele, ci au căzut la învoială asupra modului în care războiul urma să se poarte: stela amintită purta textul unei convenții care interzicea folosirea armelor proprii luptei de la distanță (10, 1, 12). Istoricitatea convenției a fost pusă la îndoială de W.G. Forrest, *Historia*, 6, 1957, p. 163. Pentru acest tip de conflicte vezi și P. Vidal-Naquet, în *Le chasseur noir*, Paris, 1981, p. 151—174.

¹¹ H. Bengtson, *op. cit.*, p. 70; cf. V. Ehrenberg, *Der Staat der Griechen*, Leipzig, 1961, vol. 1, p. 82—85. M. Guarducci, *Epigrafia greca*, Roma, 1969, vol. 2, p. 357, crede că această convenție era scrisă.

¹² Aeschn., 2,115; cf. 3,109—110. Imunitatea templelor era una dintre normele admise de toți grecii și era de multe ori respectată chiar și de către barbari; cf. M. Ionescu, *Les usages de la guerre entre les grecs et les barbares*, Paris, 1971, p. 72—81. Desigur existența acestei norme nu putea scuti templele de lăcomia atacatorilor, chiar dacă aceștia erau greci.

¹³ Cf. P. Vidal-Naquet, *op. cit.*, p. 125—149; J. K. Anderson, *Military Theory and Practice in the Age of Xenophon*, Berkeley, 1970, p. 2—7.

¹⁴ Un bun exemplu este decretul în onoarea lui Agathocles; cf. D. M. Pippidi, în *Contribuții la istoria veche a României*², București, 1967, p. 186—221.

Scăderea importanței armatelor de cetățeni încă din ultima fază a războiului peloponesiac și dispariția treptată a acestora în secolul al IV-lea, profesionalizarea crescândă a armatelor și a comandanților lor, generalizarea utilizării mercenarilor, vor duce la modificări importante în modul grecilor de a purta războiul¹⁵. Iată cum reacționează oratorul Demostene la schimbările petrecute în mai puțin de un secol: „Se pare că în acele vremuri (în timpul războiului peloponesiac) lacedemonienii, ca și toți ceilalți greci, nu invadeau un teritoriu decât patru sau cinci luni, în anotimpul frumos, și, după ce-l devastau cu hopliții, cu armata de cetățeni, se întorceau acasă... Astăzi, ... cînd aflați că Filip se mișcă peste tot, după bunul lui plac, el nu conduce o armată de hopliți, ci trupe ușoare, cavalerie, arcași, mercenari; aceasta este armata care-l urmează peste tot... inutil să adaug că el nu face nici o diferență între iarnă și vară și că nu există pentru el anotimp în care să suspende acțiunile militare”¹⁶.

Un alt tip de limitare a războiului este cel legat de opoziția dintre greci și barbari. În reprezentările sale ideologice, din epoca homerică pînă în epoca clasică, războiul între greci își păstrează caracterul agonistic, caracterul de competiție într-un spațiu geografic, politic și ideologic comun tuturor rivalilor. Grecul care luptă împotriva altui grec luptă împotriva unui străin, dar împotriva unui străin cu care are ceva în comun, împotriva dușmanului susceptibil de a-i deveni oaspete¹⁷. După războaiele medice, care au contribuit în mod decisiv la modificarea atitudinii grecilor față de barbari¹⁸, aceștia devin străinii cu care grecii nu au nimic în comun, spre deosebire de străinii greci (ξένοι)¹⁹.

Ideea solidarității naturale a grecilor devine explicită după primul mare conflict cu barbarii²⁰ și mai ales după războiul peloponesiac²¹; ea îl determină pe Platon să susțină necesitatea încetării războaielor dintre greci sau, cel puțin, respectarea unor norme în purtarea acestuia: grecii nu trebuie să-și ducă „rudele” în sclavie, nu trebuie să distrugă recoltele, ci doar să le captureze pentru a-i determina pe dușmani să cedeze; războiul între greci trebuie dus în perspectiva reconcilierii (ὡς διαλλαγησόμενων καὶ οὐκ ἀεὶ πολεμησόντων). Față de acest tip ideal de război între greci, conflictele existente sînt considerate de către filozoful atenian στάσεις, deci dezbinări, conflicte interne, războaie civile lipsite de norme, iar războiul cu barbarii devine adevăratul πόλεμος²². La Eschil, soluția

¹⁵ P. Vidal-Naquet, *op. cit.*, p. 140 și urm.

¹⁶ *Phil.*, 3,48—50; cf. Polyb., 13,3.

¹⁷ E. Benveniste, *Vocabulaire des institutions indo-européennes*, Paris, 1969, vol. 1, p. 355.

¹⁸ Despre atitudinea grecilor față de barbari vezi H. C. Baldry, *The Unity of Mankind in Greek Thought*, Cambridge, 1965.

¹⁹ N. Loraux, *REA*, 75, 1973, p. 32; Ph. Gautier, *REG*, 84, 1971, p. 44.

²⁰ *Idt.*, 7,9; 8,144.

²¹ În anul 392, retorul Gorgias adresează grecilor aflați la Olimpia pentru celebrarea jocurilor indemnul de a înceta conflictele dintre ei și li cheamă la luptă împotriva barbarilor (*Philostr.*, *V. Soph.*, 1,9).

²² *Plat.*, *Rep.*, 5, 469b—471b. Despre στάσεις vezi H. Loraux, *L'oubli dans la cité, Le Temps de la Reflexion*, 1, 1981, p. 213—242 și L. Edmunds, *HSCPhil*, 79, 1975, p. 73—93.

pentru στάσις este scoaterea conflictului în afara cetății²³; la Platon soluția este eliminarea conflictelor dintre greci și războiul cu barbarii. Panelenismul oratorilor și filozofilor din secolul al IV-lea se va dezvolta în jurul acestei idei²⁴. Totuși, marile congrese de pace din secolul al IV-lea nu condiționează pacea comună, κοινὴ εἰρήνη, de războiul împotriva barbarilor, cel puțin înainte de intervenția în Grecia a regelui Filip al II-lea; dimpotrivă, congresele panelenice abandonează cetățile grecești din Asia Mică perșilor, iar marele rege este numit chiar φύλαξ τῆς εἰρήνης²⁵.

Terminologia destul de variată a acordurilor prin care se pune capăt conflictelor militare în epoca clasică (συνθήκη, ὁμολογία, σύμβασις, σπονδαί etc.) traduce, măcar în parte, natura diferită a înțelegerilor și a pozițiilor de pe care acestea erau încheiate, dar încercările de tipologie care s-au făcut până acum nu au întrunit consensul specialiștilor²⁶. De mare importanță ni se par distincțiile pe care anticii înșiși le făceau. Astfel, la numai cîțiva ani după războiul peloponesiac, oratorul atenian Andocide scria: εἰρήνη γὰρ καὶ σπονδαὶ πολὺ διαφέρουσι σφῶν αὐτῶν εἰρήνην μὲν γὰρ ἐξ ἴσου ποιοῦνται πρὸς ἀλλήλους ὁμολογήσαντες περὶ ὧν ἂν διαφέρονται· σπονδὰς δὲ, ὅταν κρατήσῃσιν κατὰ τὸν πόλεμον, οἱ κρείττους τοῖς ἥττοσιν ἐξ ἐπιταγμάτων ποιοῦνται...²⁷. Dacă σπονδαί este un termen curent în vocabularul diplomatic din a doua jumătate a secolului al V-lea, εἰρήνη, utilizat pentru a desemna un tratat încheiat între două sau mai multe cetăți, este un termen nou, atestat pentru prima oară în textul alianței dintre Athena și Chios, în pasajul care evocă pacea lui Antalkidas din anul 386 î.e.n.²⁸ Acest termen se impune cu rapiditate în secolul al IV-lea²⁹, trădînd astfel dorința grecilor de a transforma pacea dintr-o stare ideală într-o realitate la care se poate ajunge prin consens.

²³ *Eum.*, v. 858–866.

²⁴ Pentru problemele panelenismului vezi A. Momigliano, *Filippo il Macedone*, Florența, 1934, p. 183–199; S. Payrau, *REA*, 73, 1971, p. 24–79.

²⁵ *Isocr.*, 4,175 (acesta se referă la pacea lui Antalkidas); cf. H. Bengtson, *Die Staatsverträge des Altertums*, II, München, 1975, nr. 242.

²⁶ Dintre încercările de tipologie amintim pe aceea a lui Ch. Lecrivain, *DA*, s.v., „*foedus*” și lucrarea citată a lui F. J. Fernandez Nieto. G. Busolt-H. Swoboda, *op. cit.*, p. 1262 și H. Bengtson, în *XIIe Congres...* p. 73 consideră că ὁμολογία are sensul precis de „capitulare”. J. de Romilly, în *Problèmes de la guerre en Grèce ancienne*, Paris-La Haye, 1968, p. 208–209, referindu-se la termenii συνθήκη, ὁμολογία, σπονδαί și σύμβασις scrie: „... Ils peuvent tous s'appliquer à n'importe quelle sorte d'accord, même les plus précaires; et nous découvrons, du coup, toute une série de conventions, qui ne sont pas la paix mais sont pourtant étrangement semblables par leur nature: il n'y a qu'une différence de degré, de durée”. Dacă σπονδαί se aplică atît armistițiilor, cit și tratatelor de lungă durată, credem că aceasta nu ține atît de natura similară a acestora, cît de faptul că acest termen desemnează în primul rînd libațiile ce se fac cu prilejul încheierii oricărui tip de tratat.

²⁷ *And.*, 3,11

²⁸ H. Bengtson, *Die Staatsverträge...* nr. 248; cf. S. Payrau, *op. cit.*, p. 46.

²⁹ Semnificativă este incidența termenilor εἰρήνη și σπονδαί în opera lui Tucidide, unde εἰρήνη apare de 38 de ori și σπονδαί de 219 ori, și în opera lui Demostene, unde εἰρήνη apare de 206 ori în timp ce σπονδαί este folosit doar de 7 ori (G. Zampaglione, *L'idea della pace nell' mondo antico*, Roma, 1967, p. 30).

Durata tratatelor încheiate varia foarte mult, de la armistițiul de câteva zile pînă la pacea εἰς τὸν αἰῶνα χρόνον³⁰; ideea unei evoluții de la armistiții pînă la tratatele încheiate pe termen nelimitat, idee ce derivă din concepția asupra „civilizării” treptate a relațiilor internaționale³¹, este conținzătoare de faptul că primele tratate ale căror texte ni s-au păstrat sînt încheiate pe perioade foarte lungi³².

Respectarea tratatelor era determinată, probabil, mai mult de circumstanțe decît de amenințarea cu pedeapsa divină³³ sau de presiunea exercitată de „opinia publică panelenică”; acești factori au avut, totuși, un rol considerabil de vreme ce grecii erau preocupați să-și justifice acțiunile militare, să găsească pretextele care să facă din războiul lor un război drept³⁴.

În încheierea acestor pagini, ne vom opri puțin asupra unei afirmații des reluate de cei care s-au ocupat de problemele războiului și păcii în antichitate: „Der Frieden ist eine vertragsmässige Unterbrechung des naturgemässen Kriegszustandes, nicht umgekehrt der Krieg eine Unterbrechung des Friedenszustandes”³⁵. Această frază ni se pare discutabilă; la obiecțiile aduse față de presupusa „stare naturală de război”, adăugăm argumentul existenței, cel puțin din secolul al V-lea, a ceea ce noi numim astăzi „declarație de război” și care era de fapt anunțarea războiului prin κήρυκες sau prin simpli trimiși³⁶. Războiul nedeclarat, πόλεμος ἀκήρυκτος sau πόλεμος ἀνεπάγγελτος era pentru greci războiul în afara normelor, războiul implacabil, dus fără cruțare. El este asociat cu alte încălcări ale normelor comune tuturor grecilor, așa cum se întîmplă în decretul pentru istrianul Hegesagoras³⁷.

³⁰ Exemple de armistiții: Thuc., 1,112; 2,71; 4,117; 5,26 etc. (termenii cel mai des folosiți sînt ἐκεχειρία și ἀνοχαί); tratate de pace pe 30 de ani au fost încheiate între Sparta și Argos, în 451/450 (Thuc., 5,28), între Atena și Sparta în 446/445 (Thuc., 1,115); pe 50 de ani, între Sparta și Atena în 421 (Thuc., 5,18—20), între Sparta și Argos în 418 (Thuc., 5,77—78); pe o sută de ani, între acarnanieni, amfilochieni și ambrakioți, în anul 426 (Thuc., 3,114); tratate încheiate pe perioade nelimitate, între sibariți și σερραῖοι, în a doua jumătate a secolului al VI-lea (H. Bengtson, *Die Staatsverträge*..., nr. 120), între atenieni și regele Darius al II-lea, în anul 424/423 (And., 3,28—29).

³¹ Cf. p. 2, n. 6.

³² H. Bengtson, *Die Staatsverträge*..., nr. 111 și 120 (tratate încheiate în a doua jumătate a secolului al VI-lea).

³³ Ratificarea tratatelor se făcea prin jurăminte însoțite de libații; zeii erau de multe ori luați ca martori, iar tratatele, gravate în piatră, erau expuse atît în templele cetăților contractante, cît și în templele panelenice. Cf. A. Heuss, *Klio*, 27, 1934, p. 251.

³⁴ Această preocupare este evidentă în multe pasaje din istoria lui Tucidide. Amintim aici doar discursul eforului Sthenelaidas, care-i îndeamnă pe lacedemonieni să pornească războiul împotriva celor care fac nedreptăți, împotriva atenienilor care au încălcat tratatul (1, 86—87).

³⁵ B. Keil, *Berichte über die Verhandlungen der Kgl. Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig, Philosophisch-historische Klasse*, 68, 1916, p. 8.

³⁶ P. Bierzanek, *RHDFÉ*, 37, 1960, p. 84; H. Bengtson, *Historia*, 12, 1963, p. 100—104; F. W. Walbank, *A Historical Commentary on Polybius*, vol. 1, Oxford, 1957, p. 131. Cf. Hdt., 7,9,1; Polyb., 4,16,4 și 13,3,5.

³⁷ Decretul a fost publicat de D. M. Pippidi și Em. Popescu, *Dacia, N.S.*, 3, 1959, p. 235—258. Cf. D. M. Pippidi, *Contribuții*..., 2, p. 229—232.

GUERRE ET PAIX EN GRÈCE ANCIENNE (VIIIe—IVe s. av. n. è.)

RÉSUMÉ

En partant de la signification de quelques-uns des termes propres à désigner la guerre et la paix, nous avons essayé de présenter certaines particularités des limites que les croyances et les normes communes posent à l'activité guerrière des anciens Grecs. Au terme de notre sommaire enquête, nous pouvons affirmer qu'au IVe siècle av.n.è. la guerre entre les Grecs est en train de perdre son caractère agonale, pour devenir plus τέχνη qu' ἀρετή, les stratagèmes reléguant les normes au domaine des prétextes ; en même temps le développement juridique des relations internationales aboutit à la paix contractuelle mais il n'accroît pas leur stabilité.